

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2589>

Number: 30 , p. 551-568, Winter I 2014

KUTADGU BİLİG'E GÖRE BEY'İN ÖZELLİKLERİ *THE QUALITIES OF A LORD ACCORDING TO KUTADGU BILIG*

Öğr. Gör. Mehmet Zakir SARIKAYA

Bursa Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı

Özet

Bu çalışma Türk-İslam tarihinin ilk ürünlerinden biri olan Kutadgu Bilig'in devlet yönetimini ve yönetici profillerini nasıl değerlendirdiğini anlatmaktadır. Yusuf Has Hacib, eserinde, ahlak ve siyaset ilkelerini sıralamış, adeta yaşadığı devlete ve içinde bulunduğu topluma bir aydın sorumluluğu ve misyonu duygusu içerisinde hareket etmiştir. Bütün bunları anlatırken yönetici sıfatıyla beyin sahip olması gereken özellikleri sıralamış ve başarılı bir beyin neler yapması gerektiği konusunu etrafıca işlemiştir. Kısacası Kutadgu Bilig'te, genel olarak bütün insanların, özellikle devlet başkanının ve diğer devlet ricalinin gerçek manada üzerlerine düşen görevlerinin neler olduğu ele alınarak herkesin üzerine düşeni yapması halinde hem dünya hem de ahiret saadetine nail olunabileceği vurgulanmıştır. Kutadgu Bilig, Devlet adamları ve idareciler için gerçek bir rehber, bir ahlak ve tasavvuf kitabıdır. Bir Siyasetname'dir.

Karahanlılar döneminde yazılmış olan bu eserde, ideal devlet yönetiminin ve müreffeh bir toplumun esasları belirtilmeye, böylece yöneticilere yol gösterilmeye çalışılmıştır. Eser, hem tarihi, hem edebi, hem hukuki, hem de felsefi bir nitelik taşımaktadır. Adeta bir devletin anayasası gibidir. Biz de bu eseri referans alarak bir yönetici olarak Beyin nasıl olması gerektiği, Beyin kişilik özellikleri ve devlet yönetiminde nasıl davranması gerektiği hususuyla ilgili bir çalışma yaptık. Çalışmamızın, devleti yönetmeye talip olan ya da siyaset ve bürokrasi makamlarını işgal eden kimselere ışık tutacağını umut ediyoruz

Anahtar Kelimeler: Bey, Devlet Adamı, Yönetici, Kutadgu Bilig, İdeal Devlet

Abstract

This study describes how Kutadgu Bilig, one of the first products of the Turkish - Islamic history, evaluates the state administration and ruler profiles. In his book, Yusuf Has Hacib outlines the principles of ethics and politics, acts in an intellectual sense of responsibility and mission to the community in which he lived. While discussing these, he specifies the virtues which a ruler is supposed to have and works through what a successful ruler has to do.

Briefly, the duties of all of the people in general, especially heads of the state and state officials and how those people may gain the bliss of the world and the afterworld by doing their duties has been emphasized in Kutadgu Bilig. Kutadgu Bilig is a real guide, a moral and sufism book for statesmen and administrators. It is a political treatise. In this work, which was written during Karahanlılar period, rudiments of the ideal state administration and prosperous society has been remarked to show the ways to administrators. Kutadgu Bilig carries a historical, literary and legal nature, as well as a philosophical nature. It is almost like a state's constitution. We have done a study about how a ruler should be as an administrator, personality of a ruler and how a ruler should behave in state administration by taking this book as a reference. We hope our study lights the way for those who aspire to rule the state or engage political and bureaucratic positions.

Key Words: Ruler, Statesman, Administrator, Kutadgu Bilig, Ideal State

GİRİŞ

Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı ve devlet yöneticilerine öğütler sunan Kutadgu Bilig, Türk devlet geleneğinin ve yönetici profillerinin oluşmasında etkili bir kaynaktır. Kutadgu Bilig'de ideal bir yöneticinin özellikleri sıralanmış ve başarılı bir beyin neler yapması gerektiği hususuyla ilgili açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmayı yaparken Yusuf Has Hacib'in eseri Kutadgu Bilig'e göre beyin sahip olması gereken erdemleri sıralarken, aynı dönemde yazılmış olan Nizâmü'l-Mülk'ün Siyaset-Nâme'si ve Muhammed b. Turtuşî'nin Siracü'l-Mülûk adlı eserinden de faydalandık.

Kutadgu Bilig, Devlet adamları ve idareciler için gerçek bir rehber, bir ahlak ve tasavvuf kitabıdır. Kutadgu Bilig, bir Siyasetnâmedir. Ancak eser kesinlikle bir felsefe kitabı olmayıp, kaynağını ayet ve hadislerden alan 'Kut'lu bir kitaptır.

Beyliğin İntikal Ediş Şekli Ve Bey'in Özellikleri

Türklerde Bey, devletin başıdır. Pek çok unvan taşımakla beraber ona genellikle "Bey" diye hitap edilir. Devlet yapılanmasında şehir kültürü belirleyicidir. Beyin oturduğu şehre "Ordu" denir. Bey devletle özdeşleşirmiş gibidir. Türk devlet geleneğinde olduğu gibi hanedanın bütün üyeleri Hükümdar olabilme hak ve yetkisine sahiptir. Devletin dayandığı esas ilke Kut değil adalet, bireysel züht değil akıldır.¹

Bir ülkede Bey'in bulunması bulunmamasından çok daha faydalıdır. İnsanlar arasındaki adaletin, huzurun gerçekleşmesi, anarşinin ve her türlü haksızlığın önüne geçilebilmesi için devlet başkanının bulunması elzemdir. Üstelik Bey hem sağlıklı, hem de güçlü kuvvetli birisi olmalıdır.

¹ Reşat Genç, "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. YY.'da Türk Dünyası" T.K.A.E., Ankara, 1997, s. 94.

Devletin amacı ise adaleti gerçekleştirmektir. Kanun, siyasi iktidarın sınırlarını belirlemekle onun üstünde olduğunu gösterir. Ancak kanun da uygulama alanı bulmak için siyasi iktidara muhtaçtır.²

Bey, saltanatının hilafetçe de tasdik edildiğini ifade eden Halife tarafından tevcih edilmiş lâkapları kullanılır, ülkesinin başkentinde sarayda oturur, ülkenin her tarafında adına hutbe okunur, kendi adına sikke kestirir, fermanlara ve büyük divan kararlarına isminden ibaret olan tuğra çekilirdi. Savaşlarda ve gezilerde başı üstünde çetr tutulur ve daima yanında bulunan Nevbet takımı günde beş defa Nevbet çalardı. Merasim ve toplantılarda, oturlan taht ve başa konulan taç üzerinde bulunan hükümdarın adı ve lâkaplarının işlenmiş olduğu tröz, raz ve devleti sembolize eden bayraklarda hükümdarlığın alâmetlerinden sayılmaktadır³

Seçilmesine gelince, her asırda halk arasından Allah birini seçer, onu padişahlara lâyük hünerlerle süsler, insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye dünya işlerini ve kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder, fesat, karışıklık ve fitne kapısını kapatır. Onun heybet ve haşmetini kulların gönüllerine ve gözlerine yerleştirir.

Beylik ve Beyliğin kişiye nasıl intikal ettirilebileceği hususuna gelince, bu konu Kutadgu Bilig'de şöyle belirtilmiştir. Bey doğarken, beylik de doğar, görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir. Tanrı kime bu beylik işini verirse ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir. Bu beylik işi beylerin işidir. Beylerin beyi olan kimse bilir. Babası bey idi kendisinde beydir.⁴ Babası bey ise oğul bey doğar, o da babaları gibi bey olur.⁵ Bu beylik mukaddestir, temizlik ister; halkın da temiz ve uyanık olması lazımdır.⁶ Beylik baş üzerinde bir kılıç gibidir.⁷ Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir.⁸ Soylu insanları hareketi zarif olur. Onlar elini halk üzerine vefa ile uzatırlar.⁹ İnsanların en erdemlisi güzel huyuyla, malıyla insanlara ikram ederek onların güzel bir hayat sürmelerine vesile olandır. Bey'in sahip olması gereken özellikleri ve bu özellikleri oluşturan unsurların neler olduğu konusunu başlık halinde tespit ederek, bunların da neler olduğunu incelediğimiz eserdeki bilgiler doğrultusunda düzenleyerek aktarmaya çalışacağız.

² İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu", İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1953, s. 27.

³ Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Devri Türk Tarihi", TTK yay., Ankara 1993, s. 92.

⁴ Yusuf Has Hacib, "Kutadgu Bilig", çev., Reşit Rahmeti Arat, TTK yay., Ankara, 2003, B.1932-1936. (Eser beyit şeklinde yazıldığından bundan sonraki dip notlar B. Şeklinde ifade edilecektir.)

⁵ Yusuf Has Hacib, B.1950.

⁶ Yusuf Has Hacib, B.1960.

⁷ Yusuf Has Hacib, B.2155.

⁸ Yusuf Has Hacib, B.2157.

⁹ Yusuf Has Hacib, B.2197.

1. Bey Affedici Olmalıdır

Bir yönetici olarak beyin bütün erdemli özelliklerinin başında en faziletli olan, affetme duygusu gelir. Bey suçlu kişinin suçunu affetmelidir.¹⁰ Af iyilik ve güzelliştir. Yapılan kötü bir hareketin neticesinde bey suçun şahsiliği prensibini esas alarak cezada aşırıya kaçmamalıdır. Affedici olmayı her zaman cezalandırmaya tercih etmeli, ancak affetmek fesada ve bozgunculuğa neden olarsa da mutlaka cezalandırmaktan çekinmemelidir. Fakat bu ceza verilirken suç oranında verilmesine, aşırıya gidilmemesine çok dikkat edilmelidir.

Affetme konusu son derece hassas bir yönetim işidir. Bu konu zaafiyet ve gevşemeye dönüşmeyen bir esneklik çerçevesinde, öfkeye dönüşmeyen bir kuvvetle mümkündür. İntikam ve efendilik bir arada yürümez. Kişi affedebildiği ölçüde büyür ve yükselir. Bunun ecrini de Allah verir. Aşırılıkların en güzeli affetmedeki aşırılıktır. Âlim olan bir bey, yapılan kötülüğe karşılık verdiği adaletli davranmış olur. Ama affettiğinde erdemli bir hareket yapmış olur. İyilik ve ihsana olan meyl ve kudreti kötülük ve cezaya olan meylinden daha az olmamalıdır. Yapılan kötü bir hareketin intikamı kesinlikle aşırıya gidilmeden alınmalıdır. Af aklın zekâtıdır, efendi kimse odur ki zaferinin güzelliğini intikam çirkinliği ile lekelemeye! Ve kralların en üstün huyu affedişleridir.¹¹ Affetmenin cezalandırmaktan daha iyi bir yöntem olduğunu bu yolla beye olan bağlılığın artacağını söylemek mümkündür. Bu anlamda Turtuşi; "Affın tüm kudretini yöneten bir kral olsun. Sana garanti ediyorum yönettiğin insanlara baskı ve şiddet uygulayarak onları sıkboğaz etmez ya da refah ve lükse boğarak şımartmazsan hepsinin gönlü seninle olacaktır"¹² diyerek bu tezi desteklemektedir.

Konuyu kısaca özetleyecek olur isek, affetmek Bey için en önemli erdemlerden biridir. Bey ceza verirken de kendini suçlunun yerine koyarak cezayı sınırlayıp ayarlayarak vermelidir. Cezayı kişiyi düzeltmek, güzelleştirmek, caydırmak için vermeli, intikam ve zevk almak amacıyla vermemelidir. Beyin geniş gönüllü, affedici vasfıyla övülüp anılması, kalpsiz ve katı biri diye anılmasından daha hayırlıdır. Bey kullarının hatasını geçitirirse, Allah da onun hatalarını affeder. Allah'ın beye vereceği ceza ile onun yönettiklerine verdiği ceza doğru orantılıdır. Çünkü Allah her zaman affedenleri sever. Diğer yandan fakirler ve suçlular, ihsan ve affından dolayı, onu canları gibi severler. İşte bey bu gerçeği bilerek hareket etmeli ve yönetim tarzını bu erdemli özellik üzerine inşa etmelidir.

2. Bey Cömert Olmalıdır

Beyin cömert olması konusu tezimizde incelediğimiz eserde üzerine basılarak durulmuş, iyi bir bey olmak için gereken özelliklerin başında ve en önemlilerinden biri olarak belirtilmiştir. Geleneksel Türk devlet anlayışının hükümdarda görmek istediği

¹⁰ Yusuf Has Hacib, 2003. B.2122.

¹¹ Muhammed B. Turtuşi, "Siracu'l Mülûk- Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair", İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 212.

¹² Turtuşi, s. 500.

erdemlerin başında cömertlik gelmektedir.¹³ Bey için güzel huyların hepsinin temeli cömertlik ve verme hissidir. İslam'da ve küfürde hiçbir iyi huy ekmek vermekten daha iyi değildir.¹⁴ Cömertliğin aslı, kişinin nefsinin haramlardan ve dünya malından uzak tutarak sahip olduğu şeyleri yakın-uzak ayırt etmeksizin herkese dağıtabilmesidir. Türklerin hükümdarlarında ve genellikle bütün idarecilerinde görmek istedikleri faziletlerin başında cömertlik gelmektedir.¹⁵ Cömertlik mevki çok büyük, kaynağı yüceler yücesi bir huydur. Memleketi ayakta tutan temel, hükümdarın tacı, güzelliği, cömertliktir diyebiliriz.¹⁶

Cömert kul Allah'a, insanlara yakın bir o kadar da cehennem ateşinden uzaktır. Cömertlik, insanın yükselmesini, kendisine sevgi ve saygı duyulmasını sağlayan üstün bir fazilettir. Cömertlik sonucu insanların kalbinde doğan saygı kalıcıdır. Cömertlik vasfına bürünen bey her türlü kötülüğe karşı korunur, iyilik ederek de kendini sağlama alırsa hedeflediği şeyleri mutlaka elde eder.

Cömertlik konusu ile ilgili olarak Yusuf Has Hâcib eserinin muhtelif yerlerinde beye hitaben çok sayıda tavsiyeler yapmıştır. Yaptığı tavsiyelerden bazıları şunlardır. Cömertlik, insanlık fayda ve iyiliğin hep iyi insandan geldiği şüphesidir. İnsanların itibarsız, geveze olanıdır. İnsanların itibarlısı cömert olanıdır.¹⁷ Malını insanlara dağıt, yedir ve içir. Mal seni kullanacağına sen onu kullan. İyi hareket et, mal için kaygılanma, iyi hareket edersen mal kendiliğinden gelir. Mal ve servet kötünün işine yarar, ne kadar mal elde ederse etsin o fakir ile birdir.¹⁸ Tuzu ekmeği bol tut, başkalarına ikram et, bir kimsenin ayıbını görürsen açma, örtüsünü ört. Sağlığında her şeyi iyilikle karşıla, malın ve servetin varken onları dağıt ve yedir. Ey hükümdar hasis olma, cömert ol, cömertliğin adı ebedi kalır. İnsanlar arasında övülmeğe değer kimdir, cömert övülmek ve hasis ise sövülmeye layıktır.¹⁹

Beye cömertlik ve alçak gönüllülük lâzımdır, alçak gönüllülük ile birlikte tabiatı da sağlam olmalıdır. Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır, bunların nâm ve şöhretleri ile dünya korunur. Etrafına üşüşerek asker toplanır ve ordu olur, asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur. Ey kahraman vur al ve aldıklarını tekrar yiğitlerine ver. Cömert ol, bağışla, yedir ve içir, eğer malın eksilirse tekrar vur al ve eksiklerini tamamla.²⁰ Sağ elin ile kılıç salla ve vururken sol elinle mal dağıt. Bey gönlünü açık tutmalı, eli açık olmalı, merhameti de bunlara mütenasip bulunmalıdır. Cömert yüzü görmek isteyen hakanın yüzünü görsün.²¹ Yusuf'un cömertlikle ilgili sözleri Türk idare

¹³ Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı", İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1987, s. 37.

¹⁴ Nizâmü'l-Mülk, "Siyasetname", çev., Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1999. s. 91.

¹⁵ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", TTK Yayınları, Ankara, 2002, s. 48.

¹⁶ Turtuşu, s. 239.

¹⁷ Yusuf Has Hacib, B. 934, 1028.

¹⁸ Yusuf Has Hacib, B. 1192, 1305, 1308.

¹⁹ Yusuf Has Hacib, B. 1328, 1369, 1402, 1731.

²⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2049-2053.

²¹ Yusuf Has Hacib, B. 2069, 2073, 104.

anlayışının hükümdara yüklediği en önemli görevin halkı ve etrafındakileri doyurmak olduğunun da bir ifadesidir.²²

Görüldüğü gibi bey için cömertlikle zaferler ve yeni yerler almak doğru orantılıdır. Bey cömert olduğu ölçüde yeni yerleri feth eder, ordusu güçlü, kuvvetli ve istekli olur. Öte yandan hükümdarın hediye dağıtması onun bir ziyetidir. Bir şeyler sorup istemesi ise şerefidir, asaletidir. Çünkü Allah kullarına cömert davranmakta olup, kullarından da cimri olanları sevmez. Bunun için maldan çokça vererek hayır işlemeli, bunu yaparken de israf ederek savurganlık yapmaması gerekir.

Cimrilik ancak başkalarının hazinesini genişlemesine neden olur ve kişiyi cennetten uzaklaştırır. Başarılı bir yönetici himayesindeki aç, yoksul, ihtiyaç sahibi kişileri düşünmeli ve bunlara malından çokça vermelidir. Malını dağıtmayan yönetici mal toplayan vergi memurundan farksızdır ve o mal her an başka bir ordu tarafından elinden alınır. Sonuç olarak diyebiliriz ki sadık kişinin sıdkı kemale erince o elinde hiçbir şey tutmayarak hemen dağıtmalıdır.

Cimrilik insanın dini inançlarını zedeleyen, onu Allah'tan uzaklaştıran vasıflardandır. Başkasının malına tamah edilerek sürdürülen cimrilik, fakirlikten daha kötüdür. Çünkü fakir insan ihtiyacını bulunca rahatlar, genişler. Oysa şuhh vasfına sahip kişi kesinlikle huzuru, iktidarı, hak ettiği sevgi ve saygıyı bulamaz, hiçbir zaman ihtiyaçları doymayacağı gibi aç gözlü olarak ta ölüp gider. Bu hususta Yusuf şöyle demektedir;

Bütün faziletli insanlar hasisten kaçarlardı ve cömertin etrafında toplanarak dilek ve arzularına kavuşurlardı. Hasislik ile beylik birbirine düşmandır, hasise karşı her yerde isyan edilir.²³ Hasis bey mal toplar ve hazine yapar, cömert bey bunu kılıç ile vura vura alır.²⁴ Hasis kimse tamahkâr olur, tamahkarlık fenadır, tamahkar insanlara dilenci derler. Hangi bey hasis ise o fakirdir. Fakir kulun gözü tok ise o gönlü zengin bir beydir.²⁵

Buradan da anlaşılıyor ki bey, halkın kendisine hasis adını verecek kadar eli sıkı olmamalı ancak parayı saçacak kadar da israf yapmamalı ve ifrata gitmemelidir. Bahşış ve para vereceği zaman herkesin rütbesi, makam ve mevkiini göz önünde bulundurmalıdır.

3. Bey Sabırlı Olmalıdır

Yusuf Has Hacib'e göre sabırlı ve sakin olmak idare edenlerde ve en başta hükümdarda²⁶ görülmesi gerekir. Sabır tüm güzel huyların en önünde yer alan ve insanı dizginleyen bir faktördür. Tüm erdemlerin, zaferlerin ve ganimetlerin sebebi sabırdır. Hayra ve yüceliğe sabırla erişilir. Allah da barışa erişme ve kurtuluşu sabra, takvaya bağlamaktadır. Sabır başarının garantisidir, acele ve tecrübeden yoksun karar veren kişi ise nedamettir. Sabır nefsin emirleri ve güzel huyları tutması, günah ve kötü

²² Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 49.

²³ Yusuf Has Hacib, B. 3037, 3038.

²⁴ Yusuf Has Hacib, B. 3048.

²⁵ Yusuf Has Hacib, B. 2613, 2620.

²⁶ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 51.

huylardan kaçınılması, başa gelen sıkıntılara göğüs gerebilme azmidir. Sabırda eziyet olsa dahi direnç gösterilmesi gerekir. Her ibadetin mükâfatı varken sabrın mükâfatı hesapsızdır. Allah ödül vereceği kulunu, sabır yolu ile imtihan eder.

İdareci hem sabırlı olmalı, hem düşkünlere yumuşak muamele edebilmelidir. Kişi ancak sabırla kurtulur. En önemli sabır, bedenen başa gelen bir belaya göğüs germekten ziyade nefsi yenebilmek, mesuliyet gerektiren zor işleri yapabilmek, savaşta cesur ve yürekli olabilmektir. Allah sabredenlerle beraberdir ve onların yardımcısıdır. Elinde bir güç ve otorite olmadan insanları yönetmeye kalkan kişi her türlü zillete ve perişanlığa karşı sabırlı olması gerekir. Allah için sabretmek zenginliktir ve kimseye muhtaç olmamak demektir. Allah ile sabretmek ebediliktir, vefadır, cefadır mükâfatı ise cennettir. Sabrın beyde bulunması gereken en önemli faziletlerden birisi olduğu hususuyla ilgili olarak Hâcib eserinde beye şu tavsiyeleri yapmaktadır. Hiçbir işte acele etme, sabret kendini tut, kul sabırlı olursa beylik mertebesini bulur. Eğer öfkelenirsen kendini tut sabırlı ol, sabırlı insan sonunda sevince kavuşur. İnsan sabrederse dileğine kavuşur. Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kimse sabrederse kaybettiği huzuru tekrar elde eder.²⁷ Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir. Sabır ve sükûnet bey için bir ziynettir. Bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir. O gözü tok, sabırlı, alçak gönüllü, şefkatli ve sakin tabiatlı olmalıdır. Sabredersen mihnet, senin için nimet olur. Nimet için şükür daha da artar.²⁸ Hükümdarın sabırlı olması gerektiği ile ilgili olarak Turtuşi şu analizi yapmaktadır: sabır dört mertebedir. Bunlar; özlem, endişe, değer vermezlik ve düşüncedir. Turtuşi, bunları dört madde ile şöyle açıklamaktadır.

1) En önemlisi Allah'ın emrettiği şeyleri yapabilme, nehyettiği şeylerden de kaçabilme hususundaki kararlılık.

2) Kaçırılan bir fırsat ya da başa gelen bir musibetten ötürü ah vah etmeyip dirençli olmak.

3) Beklenen bir korkulu ya da sevinçli haber hususunda temkinli, sabırlı ve soğukkanlı olabilmek.

4) Başa gelen sıkıntılı bir hal ya da korkunç bir musibette sabretmek.²⁹

4. Bey Vefakâr Olmalıdır

İyi bir bey gerek yönettiklerine, gerek hizmetkârlarına, gerekse kendisine her konuda yardımcı olan kişilere karşı vefakâr ve kadirşinas olması gerekir. Çünkü vefaya karşı vefakârlık göstermek bir insanlık görevi ve erdemdir. Özellikle yoğun iş yapan ve yaptığı bu işin altında ezilen kimselere karşı vefa duygusu beslemelidir.

Bu konuyla ilgili Hâcib eserinde beye şu tavsiyeleri yapmaktadır. Kim mes'ud kimseyi incitmeyen ve vefakâr birini görmek dilerse onun yüzünü görür, onun her işi vefadır. Vefaya karşı vefa göstermek insanlık vazifesidir. Vefakârlık et, insan ol ve

²⁷ Yusuf Has Hacib, B. 588, 1317, 1319, 1320.

²⁸ Yusuf Has Hacib, B. 1322, 1988, 2170, 6450.

²⁹ Turtuşi, s. 262.

adını yükselt. Başkalarının yükünü yüklenmeli fakat onlara yük yüklememeli, cefa edenlere karşı ses çıkarmadan vefa göstermelidir.³⁰

5. Bey Faziletli Olmalıdır

İyi ve seçkin bir bey olmak için fazilete çok kıymet ve önem vermelidir. İnsan fazilet ile başkalarına üstün gelebilir ve fazileti çok olduğu oranda makam ve mevki kazanarak orada yükselir. Faziletli olmak Tanrı'nın bir lütfü ve iyi hükümdar olmanın bir gereği sayılmıştır.³¹ Bir beyin kişiliğinde bütün faziletler birleşirse istediği her şey onun etrafında toplanır. Konuyla ilgili olarak en güzel açıklamaları yapan Yusuf Has Hâcib eserinde şu tavsiyeleri yapmaktadır. Her türlü fazileti tam olarak elde etmeli, uygunsuz ve olmayacak şeylerden uzak durmalıdır. Böyle bir bey insanların seçkini ve halkın iyisidir. Bütün dünya halkı ona kul olur, o gibi beyler dünyaya hâkim olurlar.³² Hangi insanda fazilet ve terbiye bulunursa onu bey olarak memlekette yükseltmelidir. Dünya hâkimine binlerce fazilet lâzımdır, bey bu faziletler ile cihanı elde eder.³³ Bilgi ve fazilet öğren, ona hürmet et, bu fazilet sonra sana da hürmet temin eder. Kim faziletli ve asil nesepli olursa, memleketin her tarafında birçok kimseler ona düşman olurlar.³⁴

Buradan da anlaşıldığı üzere beyliğin yükselmesi hak ettiği makam ve mevkilere kişinin yükselmesi ve nâmının dünyada yayılması için iyi bir yöneticide mutlaka olması gereken erdemlerden biri de faziletli olmasıdır. Bey gönlü ve dilini doğru, faziletini de yüksek tutmalıdır ki yolunu şaşırmasın, doğru yoldan hiçbir zaman ayrılmamasın.

6. Bey Mütevazı Olmalıdır

İyi bir Bey olmanın erdemlerinden biri de mütevazı ve alçak gönüllü olmaktır. Alçak gönüllü ve mütevazı olmayan beyden insanlar elini eteğini çekerler. Bey uzun yıllar iktidarda kalmak, yaşlandığı zaman dahi hürmet ve izzet görmek istiyorsa kesinlikle kibri kalbinden söküp atmalı, alçak gönüllülüğü kendine rehber edinmelidir. Gönlünden geçen dilinden söylediğiyle aynı olmalıdır. Tevazu sahibi insanlar her zaman nazik olan, insanları kırmaktan korkan, hassas, duygulu ve saadete ermiş kişilerdir.

Bu konuyla ilgili olarak Kutadgu Bilig'de beye şu nasihatler yapılmaktadır. Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı, suçlu kimselerin de suçunu affetmelidir. Hizmetinde bulunanlar ona çabuk ısınırlar ve gönülden bağlı olurlar, gönülden bağlı olan candan adamlar severek hizmet ederler.³⁵ Asil alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen gel onu gör ve gönül rahatına kavuş. Sana beylik ve büyüklük erişirse, bu devirde saç ve sakalının ağarması için kendini küçük tut ve mütevazı ol. Alçak gönüllü insan uzun müddet itibarda kalır, haşin ve kibirli insanlar büyüklüğe

³⁰ Yusuf Has Hacib, B. 105, 1691, 3427.

³¹ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 50.

³² Yusuf Has Hacib, B. 2074, 2075, 2076.

³³ Yusuf Has Hacib, B. 2165, 3009.

³⁴ Yusuf Has Hacib, B. 3013,3416.

³⁵ Yusuf Has Hacib, B.2122, 2123.

ulaşamazlar.³⁶ Alçak gönüllü kimse insanların kalbini kendisine ısındırır, kötü dilli ve hiddetli kimseler insanları kendisinden uzaklaştırır.³⁷ Öç ve kibri gönülden atmalı, ne varsa dilinde de o olmalıdır. Eğer bir bey olursan, buna karşı tevazu ve nezaket fedakârlığını göze al.³⁸ Nazik insan saadeti hazmeder, insan nazik olursa devlete lâayık olur. İnsan sakın tabiatlı olursa ona hâlim denir, nazik kimse kendisini herkese sevdirebilir.³⁹ Dolayısıyla iyi bir hükümdarın yukarıda sıraladığımız nitelikleri taşıması onun toplumda daha çok sevilmesine de sebep olacaktır.

Sonuç olarak tavır ve hareketi ile doğru olan, doğru yoldan sapmayıp alçak gönüllü ve tevazu ile söz söyleyen, söylediği sözle yaptığı işler bir olan idareci her zaman kazanır. Öte yandan haddini aşır, büyük söz söyleyen, kendini beğenmiş, söylediğiyle yaptığı birbiriyle uyuşmayan insan her zaman kaybetmeye mahkûmdur.

7. Bey Tok Gözlü ve Hayâ Sahibi Olmalıdır

Kişiyi bütün uygunsuz işlere ulaştırır veya o işlere ulaşmasına engel olan hayâdır. Hayâ sahibi insan, insanların seçkini ve yüksek mertebeli olduğu için, beyin de kesinlikle hayâ sahibi olması, iyi bir yönetici için olmazsa olmaz özelliklerdendir. Çünkü hayâ sahibi olan bir kişi kesinlikle kötü bir iş yapmadığı gibi münasip olmayan şeylere yaklaşmaz, başkalarına da kaba hareketlerde bulunmaz. Kişide hayâ olmaz ise o insandan dürüst hareket beklemek abes olur. O insan daima küstah ve kötü bir kişiliğe sahip olarak yaşar.

Beyin tok gözlü ve hayâ sahibi olması ile ilgili olarak Hâcib eserinde şu tavsiyeleri yapmaktadır. Bey tok gözlü, hayâ sahibi ve yumuşak tabiatlı olmalı, sözünde ve hareketlerinde açık ve vâzih davranmalıdır.⁴⁰ Bey hayâ sahibi ve insanların seçkini olmalı, hayâ sahibinin tavır ve hareketi eksilmeyen bir bütündür. Hayâ sahibi kimse yumuşak tabiatlı olur, yakışmayan hiçbir işe el sürmez.⁴¹ Bey memleketini iyice koruyabilmesi için birde asil hayâ sahibi, yumuşak huylu ve merhametli olmalıdır. İnsanların seçkini hayâ sahibi olanıdır. Hayâ sahibi olan kimse insanların başıdır. Hayâ olmazsa, insan küstah ve adi olur, hayâ sahibi insan dürüst hareket eder.⁴² İnsanı yakışsız hareketlerden alıkoyan hayâdır. Kötü tabiatlı insanları düzelten de yine hayâdır. Sana gönülden bağlı kimseyi kendine yakın tut, hayâsız kimseleri de kendinden uzak tut, onlardan kendini koru.⁴³

Buradan da anlaşıldığı gibi iyi bir beyin hayâ sahibi olması, kendini kötü işlerden uzak tutması tek başına yeterli olmaz. Bunun yanında hayâsız kimseler ve

³⁶ Yusuf Has Hacib, B. 107, 552, 2233.

³⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2295.

³⁸ Yusuf Has Hacib, B. 3428, 4534.

³⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2446, 2623.

⁴⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2000.

⁴¹ Yusuf Has Hacib, B. 2005, 2006.

⁴² Yusuf Has Hacib, B. 2169, 2201, 2622.

⁴³ Yusuf Has Hacib, B. 2763, 5528.

hizmetkârlardan da uzak durmalı, onlardan kendini korumalı, kendinden uzak tutmalıdır ki ikbale erebilsin, onların hayâsız hareketlerinden kendini koruyabilsin.

8. Bey Kötü Alışkanlıklara Sahip Olmamalıdır

İyi ve temiz bir Bey’de bulunması gereken en önemli erdemlerden biri de onun içki, kumar ve zinadan uzak durmasıdır. Bu konuyla ilgili olarak en sert ve uyarıcı nasihatleri yapan Yusuf Has Hâcib eserinde şöyle demektedir.

Şarap içme, fesada karışma uzak dur, zina yapma, fiske ve ficür ile kara yüzlü olma.⁴⁴ Şarap içme, zina etme, kendini koru, ikisi de insana yoksulluk elbisesi giydirebilir. İçki insanı bin türlü günaha teşvik eder, saadet zinadan kaçır ve zâni’nin yüzüne tükürür.⁴⁵ Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır, bu iki hareket yüzünden sonunda ikbal elden gider. Dünya beyleri şarabın tadına alışır, memleketin ve halkın bundan çekeceği zahmet çok acı olur. Dünyaya sahip olan vaktini kumara verirse, memleketi bozar ve kendisinde muhtaç duruma düşer.⁴⁶

Avam içkiye müptela oldu malı rüzgâr gibi uçtu, bey içkiye müptela olursa memleketi nasıl durur. Yapılacak nice işler içki yüzünden yapılamaz, yapılmaması gereken nice işlerde sarhoşken yapılır. Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işlerini düşünmeye ne zaman fırsat bulur. Bey içkiye müptela, müfsit ve kaba olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur. Halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir, bey uygunsuzluk ederse oku kim yola getirir.⁴⁷ Şarap içme, fessadan uzak dur, ondan kaç bunlar daima mülke ve beye hâle veren şeylerdir. Bilgili kimse içki içerse bilgisiz olur, bilgisiz sarhoş olur ise geriye ne kalır. İçki içme, içki içenin saadeti elden gider, içki içenin adı deli ve budalaya çıkar.⁴⁸

Yusuf’un bu kaydına uygun olarak Karahanlı hükümdarların dindarlıkları ve içki içmemeleri ile İslam dünyasında şöhret buldukları⁴⁹ da bilinmektedir. Tüm bu söylenenlerden anlaşılacağı üzere, içki, kumar, zina fessad’la bir tutularak beyin her hareketi ile tebâsına örnek olmak zorunda olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Bey ne yaparsa halkı da onu izlediği için onlarında aynı hareketleri yapacağını bilerek, bu şuur ve sorumluluk içerisinde hareket etme zorunluluğu vardır. Zaten içki, kumar ve zina dinimizde de yasaklanmış büyük günahlardandır. Bu günahları değil bir beyin, normal bir Müslüman vatandaşın dahi işlememesi gerekir.

9. Bey Tatlı Dilli ve Doğru Sözlü Olmalıdır

Kişideki bilgi ve anlayışa tercüman olan dildir. Dil, insanlar arası iletişimi sağlayan en önemli unsurdur. Dil, insanı kıymetlendirir, saadete erdirdiği gibi kıymetten düşürüp başını da derde sokar. Söz bilerek, seçilerek, uygun yer ve ortamda söylenir ise bilgi sayılır ve insanı yüceltir. Söylediği söz veya sahip olduğu bilgiyle

⁴⁴ Yusuf Has Hâcib, B. 1334.

⁴⁵ Yusuf Has Hâcib, B. 1337, 1338.

⁴⁶ Yusuf Has Hâcib, B. 2091, 2092, 2093.

⁴⁷ Yusuf Has Hâcib, B. 2097, 2101, 2103, 2106, 2107.

⁴⁸ Yusuf Has Hâcib, B. 1434, 2650, 2655.

⁴⁹ Reşat Genç, “Karahanlı Devlet Teşkilatı”, s. 50.

insanların çoğu yükselmiş veya alçalmıştır. Bilgisiz insanın söylediği sözler onu her zaman sıkıntıya düşürdüğü gibi hayatına dahi mâl olmaktadır.

Sözün boş yere söylenmemesi gerekir ki fayda getirsin. Boş yere söylenen söz kişiye faydadan çok zarar getirir. Dilini ve gözünü gözeten insan yalan söz söyleyemez. Yalan söz söylemeyen insanında toplum içinde ki itibarı her zaman yüksek olur. Bunun yanında kişinin hangi iş olursa olsun tatlı dili kullanması ve insanlara öyle hitap etmesi gerekir ki saadete erişebilsin. Eski Türk yazıtlarında, “bu sözümde yanlış var mı” diye seslenmek suretiyle hükümdarların her zaman doğruyu söylemeye çalıştıklarını, inanışın da onları böyle olmalarını gerektirdiğini biliyoruz.⁵⁰

Bey tatlı dilli yumuşak huylu olur iken bütün hareketleri de buna uygun olmalıdır ki büyük küçük toplumda herkes ona itaat etsin, boyun eğsin. Çünkü çatık yüz, acı söz insanları kendinden soğutur ve gönüllerin kendisine karşı kapanmasına ve uzaklaşmasına neden olur.

Konuyla ilgili olarak en güzel tavsiyeleri yapan Yusuf Has Hâcib eserinde beye şu nasihatleri yapmaktadır. Fasih dil kullan, dil fasih olur ise insanı yükseltir.⁵¹ İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır, biri iyi iş, diğeri iyi söz. İnsan sözünü dili ile söyler, sözü iyi olursa yüzü parlar.⁵² Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki halka faydalı olsun ve güneşi doğsun. Beyin gönlü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa saadet o memlekette dolaşamaz kaçır. Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın.⁵³ Halk içinde kim nüfuz sahibi olursa onun dili ve sözü tatlı olmalı, kendisi tevazu göstermelidir. Gönlünü ve dilini doğru tut. Çok söz söyleme, kendine hâkim ol ve dilini muhafaza et, çok sözün kıymeti kalmaz.⁵⁴

Kısaca konuyu özetleyecek olursak, iyi ve sevilen bir bey işi ve sözü iyi olan, dili devamlı doğruyu söyleyen, tatlı dilli, güler yüzlü, sözü ve hareketi birbirini teyit eden kişi olmalıdır. Sürekli dinlemeli her zaman doğruyu söylemeli, bilgisizlerin konuşmasına ve halkı etkilemesine engel olmalıdır. Bilgili ve âlim olan insanın diline sahip olacağını ve bunun o kişi için önemli bir vasıf olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır.

İyi ve başarılı bir bey olmanın şartlarından biri de dürüst ve doğru olması, buna paralel olarak beyliğin temelini de dürüst ve doğruluğa dayanmasıdır. Dürüst ve doğru denen kişi düşündüğü ile söylediği, söylediği ile yaptığı bir olan, yani içi dışı aynı olan kimse demektir. İnsanın doğru olması onun mutlu ve saadete ulaşması, her iki dünyada da ikbale ermesi için lâzım olan en önemli özelliktir. Bey dünya ve devlet işleri ile ilgili daima doğruluğu göz önünde bulundurmalı, halka doğru ve dürüst

⁵⁰ Bahaeddin Ögel, “Türk Kültürünün Gelişme Çağları”, II, İstanbul, 1971, s.67.

⁵¹ Yusuf Has Hacib, B. 175.

⁵² Yusuf Has Hacib, B. 181, 275.

⁵³ Yusuf Has Hacib, B. 2010, 2012, 2038.

⁵⁴ Yusuf Has Hacib, B. 542, 1278, 4332.

kanunları tatbik etmeyi kendine rehber edinmelidir. Bey ne kadar doğru ve dürüst hareket eder ise, haklıda ona karşı o kadar doğru ve dürüst hareket eder.

Konuyla ilgili en güzel nasihatleri veren Yusuf Has Hâcib, eserinde şöyle demektedir: Doğru ol, dürüst hareket et, doğruluk insanı mes'ud eder. Büyük ve halka baş olmak istersen doğru yoldan şaşma, zenginlik ve dünya nimetleri istersen bunlar doğruluk ile elde edilir. Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur. Doğruluğun temeli beyliğin esasıdır.⁵⁵ Bey doğru olur ve ülkeye böyle hüküm ederse bütün dileklerine kavuşur. Saadette yükselmek için insana doğruluk lazım gelir, insanlık doğruluğun adıdır. Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse halk için o kadar mes'ud bir devir ve hayat başlar. Doğruluk bir sermayedir ve bütün iyilikler bu sermayenin kârıdır, bu kâr ile insan ebedi tadı bulmuştur.⁵⁶ Düşüncen ve sözlerin doğru, hareketlerin güvenli olsun, saadet ve bütün bu dünya nimetleri sana gelir. Sağa sola meyletme doğru dur, gönlünü dürüst tut, doğru olan her iki dünyada da doğruluk bulur.⁵⁷

İş ve eylemlerinde doğruluktan ayrılmayan bey, Tanrının sevgisini kazanır. Halka kızmış dahi olsa kesinlikle doğruluktan ayrılmaması gerekir. Büyüğe küçüğe karşı daima doğrulukla hükmetmeli ve doğru dürüst olmayan kişilerle de birlikte olmamalıdır. Doğruluğu kendisine imanla eş edinmeli, özünü, sözünü ve gönlünü daima temiz tutarak, insanlar içinde mahcup olmadan alını açık, başı dik bir şekilde gezebilmeyi kendine hedef edinmelidir. Ancak bu şekilde hareket edebilen bey kendini ve halkını saadete erdirebilir, böylece de adı ölümsüzleşir.

10. Bey Dikkatli ve İhtiyatlı Olmalıdır

Devlet hayatında gafil ve ihmalkâr olmak affedilmez bir kusurdur.⁵⁸ Makamında yükselmek, yönetim işlerini başarmak isteyen herkes gerektiği kadar kurnaz ve uyanık olmalıdır. Az bir hile pek çok şiddetten daha hayırlıdır. Kişi aklını kullanarak ister kolay, ister zor olsun her soruna tedbir ile yaklaşması gerekir. Bey tüm işlerinde itidalli ve uyanık olmak zorundadır. Çünkü uyanık olmaz ise bunun cezasını halk çeker. Bir yönetici isterse aklıyla dahice davranır kurnazlık eder, ama isterse de elini eteğini kötü işlere bulaştırarak başını derde sokabilir.

Beydeki ihtiyat ve uyanıklılık ülkenin korunmasında, ülkedeki münferit hareketlerin önlenmesinde ve ülkenin genişletilmesinde en önemli unsurlardan biridir. Konuyla ilgili olarak en önemli ve en güzel bilgileri veren Yusuf Has Hâcib eserinde beye hitaben şu nasihatleri yapmaktadır: Devlet işindeki tedbir ve uyanıklılık, devletin uzun müddet devamı için daima faydalı olmuştur. Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir, bu fayda ile memlekette huzur temin edilir.⁵⁹ Bir memleketin kilidi iki şeyden ibarettir, biri ihtiyatlılık, biri kanundur. Hangi bey ihtiyatlı ise o

⁵⁵ Yusuf Has Hacib, B. 1289, 1744, 821.

⁵⁶ Yusuf Has Hacib, B. 822, 865, 455, 2756.

⁵⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2759, 5601.

⁵⁸ Mahmut Arslan, "a.g.e", s. 37.

⁵⁹ Yusuf Has Hacib, B. 440, 448.

memleketini muhafaza eder, düşmana boyun eğdirir ve onu sımsıkı bağlar.⁶⁰ Beyler ihmalkâr olurlarsa işlerini başaramazlar, bey iyice bilmelidir ki ihmalkârlık ederse, beyliğini devam ettiremez. Bey ihtiyatlı olursa memleketine el dokundurmaz, eğer dokunursa o bu tecavüzü akıl, fikir ve bilgisiyle karşılar.⁶¹ Buna ilaveten beyin uyanıklılığıyla ilgili Turtuşi de "Hilenin ve kurnazın en zayıfı dahi zorbalığın en çok kullanıldığı yöntemlerden daha etkili ve faydalıdır. Azıcık bir temkinlilik dahi acelece yapılmış birçok işten daha sağlıklıdır. Devlet, sonuçlanmış kesinleşmiş bir kararın elçisidir."⁶² der.

Bey'in sadece devlet için ihtiyatlı ve uyanık olması tek başına yeterli değildir. Kendisini de gözetmeli kendisi içinde uyanık olup gafil bulunmadan, düşünerek ve ihtiyatla hareket etmelidir. Beyler her yerde kendilerini gözetmelidirler, yemek içmekte ise bilhassa ihtiyat gözünü açmalıdırlar.⁶³ Bütün doğru ve olgun insanlara güvenmeli, fakat insan daha çok kendi kendisini koruma ve başını gözetmelidir. Sen uyanık ol gafil bulunma ve düşünerek hareket et.⁶⁴

Anlaşıldığına göre ihtiyatlı bulunmak, gafil ve ihmalkâr davranmamak, devlet idaresinde pek çok dikkat edilmesi gereken prensipler arasında yer alıyordu.⁶⁵ Bey omuzlarına yüklenen ağır yüke karşı ihmalkârlığı ve tedbirli davranmayı hiçbir zaman elden bırakmamalı, gerek devlet işlerinde, gerekse kendisiyle ilgili hiçbir konuda gafil olmamalı daima dikkatli ve uyanık olmalıdır ki beyliğin temelleri sağlam olsun. Gerek halkının gerekse kendinin hakkını ancak uyanık olması sayesinde gözetip, koruyabileceğini ve halkın da ihsanını esirgemeyen hizmet ve emeği çok olan koruyup, kollayıcı beye güvenip destek olacağını hiçbir zaman unutmamalıdır.

11. Bey Zulmetmemelidir ve Öfkesine Yenik Düşmemelidir

Yöneticilik büyük mesuliyet gerektiren, sorumluluğu çok büyük olan bir iştir. Yaptığı her işte Allah rızasını gözetmeli, gazap ve şiddet halinde dahi haktan sapmayan ve kudretli olduğu halde kendisine ait olmayana gasp etmemenin büyük bir erdem olduğunu unutmamalıdır. Hiddet ve kızgınlık kişiyi felakete götüren iki illettir. İnsan hiddetlenince fiziki psikolojisi, şekli, düşünce yapısı tamamen değişir. Ağzından çıkan kulağı duymaz olur. Bu zamanlarda en iyi ilaç Allah'ı anmak ve sabretmektir. Affeden Bey tarihe geçer, affetmeyen, kızgınlık ve hiddet gösteren zalim Bey ise sıradanlaşıp, bayağılaşır.

Beyin zulüm yapmaması, yapması halinde halkın uzun süre buna dayanamayacağı⁶⁶ ile ilgili olarak Yusuf Has Hâcib şu nasihatleri yapmaktadır. Zalim

⁶⁰ Yusuf Has Hacib, B, 2015, 2016.

⁶¹ Yusuf Has Hacib, B 2027, 2029.

⁶² Turtuşi, s. 500.

⁶³ Yusuf Has Hacib, B. 2833.

⁶⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2850, 5163.

⁶⁵ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 51.

⁶⁶ Mahmut Arslan, "a.g.e.", s. 37.

olma, zulmü kötülere karşı tatbik et, bütün memleketi kötülerden temizle.⁶⁷ Ey hükümdar ihsanda bulunurken acele et ve çabuk karar ver, cezalandırmak ve dayak atma hususunda teenni ile hareket et.⁶⁸ Herhangi bir memleket kılıç ve kuvvetle alınabilir, fakat bu hâkimiyet şiddet ve intikal ile uzun yıllar devam ettirilemez. Eğer beyler zalim ve kötü olursa, onların hizmetinde bulunanlar iyi izden ayrılırlar.⁶⁹

Konuya ilişkin Turtuşi'nin nasihatı ise şöyledir: Otorite sahibi zulmetmeye niyetlendiği ya da bizzat zalim olduğu zaman Allah onun memleketine kıtlık, çarşılarına, ekinlerine, hayvanlarına ve her şeyine mahrumiyet verir. Ama hayır ve adalet ilkesine sarılırsa Rabb'in bereketi o hükümdarın memleketi üzerine yağmur gibi yağar.⁷⁰

Beyin tebâasına adil davranması, haklıyı haksızdan ayırması ve adalet dağıtması gerekir.⁷¹ Zulümden uzak olması onu ülkesinde sözü geçen biri haline getirir ve böyle bir kişinin yararı toplumun her kesimine dokunur, böyle bir beyin ülkesinde ticaret gelişir, imar faaliyetleri artar, fuhuş yapanlar ve tefeciler perişan olur. Ancak yetki kargaşası, zulüm artınca fesat ülkenin üzerine kara bulut gibi çöker. Ülkede zül yaygınlaşır, toplumu toplum yapan tüm değerler param parça olur, günahlar artar, ülkedeki bereket azalır, insanlarda ümitsizlik ve karamsarlık duyguları baş gösterir.

Sonuç olarak ceza sadece suç işleyen için bir karşılık değil, işleyebilecek olanlar için de bir caydırıcılık unsuru olarak görülmeli, hiçbir zaman baskı ve zulüm aracı olarak görülüp kullanılmamalıdır. Çünkü ülkeler kılıçla elde edilebilir ancak zulümle uzun müddet idare edilemezler. Zulüm memlekette otoriteyi bozduğu gibi kaos çıkarır ve neticede memleketi de hükümdarı da darmadağın eder. Zalim kimse uzun süre devlete sahip olamaz.⁷² Zalim hükümdar zulmettiği sürece halkına, mazlumlara değil sadece riyakârlara ve yağıcılara hâkim olmuş olur. "Zulüm ile âbad olanın sonu bedbaht olur" gerçeğini hiçbir zaman unutmamalıdır.

Hiddet ve öfkesine sahip olamayan diktatör ruhlu hükümdarların hem saltanatları hem de teb'ası büyük zararlar görür. Çünkü diktatör ruhlu kişi kendi görüşünde ısrar eder ve bu görüşüne karşı gelinmesini asla hazmetmez. Bunun sonucu doğruyu bulup üretmesi, toplum için sağlıklı kararlar verebilmesi mümkün değildir. Öte yandan düşmanları için yaptığı hile ve hamlelerde çok sönük ve etkisiz kalır.

Konunun önemine vurgu yapan Yusuf Has Hâcib eserinde beye şu nasihatleri yapmaktadır: Ey akıllı yiğit öfkeyi kendinden uzaklaştır. Ey bilgili bey hiddetlenme iyi ad kazan. Öfke ve gazap ile işe yaklaşma, eğer yaklaşırsan ömrü heder edersin. Öfke ile kalkan perişanlıkla oturur, insan hiddetlenince işinde yanılır.⁷³ İşinde hiddetli olma, öfkene hâkim ol, beyler hiddetli olursa mülk ve saltanat haleldâr olur. Heves ve öfke

⁶⁷ Yusuf Has Hacib, B. 5505.

⁶⁸ Yusuf Has Hacib, B. 5219.

⁶⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2427, 2244.

⁷⁰ Turtuşi, s. 116.

⁷¹ Nizâmü'l-Mülk, "Siyasetname", s. 10.

⁷² Mahmut Arslan, "a.g.e.", s. 37.

⁷³ Yusuf Has Hacib, B. 322-324.

anında hiçbir iş yapma, her iki halde de dışını sık sabret.⁷⁴ Öfke ve hiddetine yenik düşmeyi büyük bir acizlik olarak kabul eden Turtuşi bu konuda çok serttir. "Sultana lâzım olan sakin, mülayim tabiat ve itidaldır. Sultan gücünün yetmediğine karşı gazaplanması acizliğinin ifadesidir. Elinin altında bulunanlardan gücü yetirdiklerine karşı gazaplanması ise alçaklıktır."⁷⁵

Bütün bu anlatılanlardan da anlaşılıyor ki, öfke ve hiddet, temiz huy ve karakterin, sağlıklı kararlar verebilmenin, en önemlisi Allah'ın rızasını kazanabilmenin önündeki en önemli engeldir. Bunun için akıllı bey hiddet ve öfkeden, zalimane hareketlerden mümkün olduğunca uzak durmalıdır. Zalim olmasını gerektirecek bir hareketle karşılaştığı zamanda kesinlikle sabretmesini bilmeli ve zalim olan insanlardan da uzak olmalıdır ki saadete erebilsin, saltanatı kalıcı olsun.

12. Bey Adil Olmalıdır

Devlet olmanın amacı, beyin varoluş sebebi, tüm faaliyetlerinin hedefi adalettir, adaleti sağlamaktır. Hükümdarın görevi adil olmak ve bununla ilgili olarak iyi kanunlar koyarak milleti adaletle idare etmektir.⁷⁶ Devletteki diğer tüm iş ve işlemler hep bunu sağlamaya yönelik olan vasitalardır. Yani gözetilmesi şart olan en önemli kural adalettir. Bunun için adalet mülkün temeli, devletlerin varlıklarını devam ettirebilmesindeki en temel etkidir. İster nebevi ister salâhi olsun tüm devletlerin varoluşundaki asıl sebep budur ve otorite ancak adaleti hâkim kılmakla sağlanabilir.

Adalet Allah'ın yeryüzünde ki terazisidir. Zayıfın hakkı, güçlüden adaletle alınabilir. Adalet sadece teb'a arasında değil, hükümdar ile yönetilenler arasında da geçerlidir.⁷⁷ Onun için diyebiliriz ki "adalet ve beyin adaletli oluşu" tezimizin ruhunu oluşturan en önemli konu olup incelediğimiz kitapta da üstüne basılarak vurgulanmıştır.

Bir düzen sıkıntılı cefa dolu olsa da adaletin olmadığı ortamdan daha hayırlıdır. Öte yandan bey teb'asına adil davranan önderin bir günlük ameli abidlerin elli yıllık ibadetlerinden daha üstün olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. Adil ve insafı olan bey muhakkak ki esirgeyici olur, buna paralel olarak da reyanın işi güzel bir şekilde hallolarak, toplumda huzur ve güven tesis edilir.

Konuyla ilgili Hâcib eserinde şöyle demektedir: Eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır. Adaletle iş gör buna gayret et, hiçbir zaman zulüm etme, tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür. Bütün faziletlerde üstün olmalı, halka karşı adaletle muamele etmelidir.⁷⁸

Beyi bey yapan halk üzerindeki otoritesini perçinleyen en önemli unsur kuvvetli ve âdil hüküm vermesidir. Çünkü kuvvetli hüküm Beyler için binlerce kişilik

⁷⁴ Yusuf Has Hacib, B. 1414, 1453.

⁷⁵ Turtuşi, s. 237.

⁷⁶ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 52.

⁷⁷ Aydın Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik" O.K.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1967, s.128.

⁷⁸ Yusuf Has Hacib, B. 1435, 1451, 2171.

ordudan daha iyidir. Bey verdiği hükmün arkasında durmalı sonuna kadar da uygulayıcısı ve takipçisi olmalıdır. Ancak bu durum, kıldan ince kılıçtan keskin bir husustur. Vereceği hükümler halkın lehine olmalı, onları ezip incitmeyecek şekilde olmalıdır. Bu konuyla ilgili Hâcib eserinde şöyle demektedir: Memleketin direği sağlamlığı, esası ve kökü iki şeye bağlıdır Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüşdür. Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir. Bu iki zümre beyden memnun olursa memleketi ve idaresi düzene girer, bey huzura kavuşur. Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa. O halkın içine ateş atmış olur, memleketi bozulur ve beyliğin temeli yıkılır.⁷⁹

Hukuk devletinde, devlet ancak adil kanunlarla ayakta durabilir. Hukukun üstünlüğü toplumda benimsenmeli,⁸⁰ sadece vatandaş değil yönetenlerde hukuka bağlı kalmalı, hukuk herkese ve aynı şekilde uygulanmalı, kişilere itiraz hakkı tanınarak haksızlıkların en kısa sürede giderilmesine çalışılmalıdır. Çünkü adalet sayesinde toplumsal düzen sağlanarak, kişiler zenginleşecek buda devletin zenginleşmesine yol açacaktır. Böylece de toplumdaki siyasi kurum ve kuralların meşruiyeti güçlenecektir.

SONUÇ

Bey halkı barış içinde yaşatmak, Allah'ın dinine çağırarak, her türlü ihtiyaçlarını gidermek ve işleri düzene koyma hususunda, peygamberlerin vekili gibidir. Adil olan bir hükümdarın merteye olarak üzerinde sadece peygamberler ve melekler vardır. Dolayısıyla bu makamda olan kişilerin de hesabı ona göre olacaktır. Yani adaletli yönetim yapıp yapmadığı, halkına karşı iyiliğin yolları ve insaf ölçüleri hususunda titiz olup olmadığı hususlarında sorgulanacaktır. Bunun yanında hükümdar adının ve şanının yayılmasını, Allah katında üstün makama sahip olmak istiyorsa adaletten daha etkili bir vasıta yoktur. Adil bey rahmetle, zalim bey ise lânetle anılır.

Bey, adil davranmaya önce yakınlarından ve dostlarından başlayarak daha sonra bunu tüm toplumun her katmanına yayması gerekir. Böylece adil hükümdarın faydası toplumda ki herkese dokunmuş olur. Bunun sayesinde ülkeler gelişip güzelleşir, insanlar Allah'a yakınlaşır, yönetilenler arasında adaletle hükmetmek ilkesi yaygınlaşarak, insanlar Kut ölçüsünü hayatlarına hâkim kılarlar ve birbirleriyle olan işlerinde hakkı üstün tutarlar.

Bey, devlet yönetiminde tek başına adil olması ve adaletle hüküm vermesi yeterli değildir. Onun hizmetkârları, atadığı devlet görevlileri de en az kendisi kadar adil olmayı ve adaletle iş yapmayı prensip edinmiş kimseler olmalıdır ki kendi adaleti gölgelenmesin. Bu devlet görevlileri hak ile hükmederek adaletli ve samimi iş görmelidirler ki beyin adaleti ülkenin en ücra yerine kadar intikal edebilsin. Çünkü beyin adaletini, otoritesini ve kanunların uygulanışını ülkenin her tarafında sağlayacak olan bu devlet görevlileridir. Denilebilir ki, devletin ve beyin varlık sebebi olan adalet

⁷⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2132-2137.

⁸⁰ Mahmut Arslan, "a.g.e.", s. 37.

beyi ve devleti her türlü beladan, musibetten koruyan, bunları saadete erıştiren kalkan ve vasıtaadır. Bu bilinçle bey otoritesini sağlarken suç işleyene sert davranmalı, iyileri ödüllendirerek daima doğru olmalı ve adaletten hiçbir zaman ayrılmadığı gibi bu hususta en küçük bir taviz dahi vermemelidir.

Türk toplumunda ilişkilerin temeli bilgi, akıl, doğruluk, anlayış, adalet, sosyal sorumluluk ve tevazu gibi değerler sistemi üstüne kurulmuştur. Yöneten-yönetilen ilişkilerinde karşılıklı hak ve görevlerin bulunduğu bildirilerek toplumsal ilişkilerde bu anlayışın sergilenmesi istenilmektedir.

Devlet yönetiminde seçkin, bilgili ve ehil insanların görev yapması gerekliliğine dikkat çekilirken bugün dahi vazgeçilmez olan ihtisaslaşmanın önemi vurgulanmaktadır.

Bizlere düşen görev, kitapta belirtilen hasletler ile yeni devlet anlayışı ve sisteminin oluşturacağı ortam içerisinde birlik ve beraberlik ruhu ile milli ve manevi değerlerimizi her zerresine kadar benliğimize sindirerek hazmetmeliyiz.

Tüm bunların yanında geçmişten bize gelen kültürel değerlerimize sahip çıkmalı ve bunları gelecek kuşaklara da aktarmalıyız. Bu değerlerimizi toplumsal hayatımızda da yaşamalıyız. Eğer bunları yaşamazsak, gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktaramazsak, toplumsal ilişkilerin ve yapılanmanın sıhhatli olması, toplum dinamiklerinin sağlıklı çalışması mümkün olmayacaktır.

Ayrıca eserlerde yalnız yaklaşık bin yıl kadar önceki devlet adamlarının değil, günümüz devlet adamlarının da faydalanacağı pek çok ders vardır. Bu dersler doğru ve sağlıklı olarak değerlendirilirse günümüzde sarsılan siyasi ahlâkın yeniden kurulmasına yardımcı olacağı muhakkaktır.

Beye ve yöneticilere öğüt veren Kutadgu Bilig'deki öğretilerin temel amacı, devletin hangi kademesinde olursa olsun, millete hizmet birimlerinde çalışan insanların ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği hususlarını tespit ederek, bu hizmete aday olan kişilere bir rehber hazırlamak, ufuklarını açacak bir perspektif oluşturmaktır.

Topluma hizmet amacıyla yola çıkan kişilerin toplum desteğini kazanmak için neler yapması, nasıl davranması gerektiği, toplumları peşinden koşturacak yöneticinin özelliklerinin neler olduğunu eserde görebiliriz. Bu çalışmamızı yöneticinin ruhunu ve kişiliğini görerek düzeltmesi için kullanacağı bir boy aynası olarak görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

ARSLAN Mahmut, "Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı", İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1987.

GENÇ Reşat, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", TTK Yayınları, Ankara, 2002.

-----"Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. YY.'da Türk Dünyası" T.K.A.E. Yayınları, Ankara, 1997.

-
- KAFESOĞLU İbrahim , “ Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1953, s. 27.
- MUHAMMED B. TURTÛŞÎ, “Siracu’l Mülûk- Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair”, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- NİZÂMÛ’L-MÛLK , “Siyasetname”, çev., Mehmet Altay Köymen, Ankara,1999.
- ÖGEL Bahaeddin, “Türk Kültürünün Gelişme Çağları”, II, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1971.
- TANERİ Aydın, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik” O.K.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1967, s.75-184.
- YUSUF HAS HÂCİB, “Kutadgu Bilig”, çev., Reşit Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara, 2003.